

ŞEYHİ'NİN ESERLERİ

FARUK K. TİMURTAŞ

XV. yüzyılın başında yaşayan, divan edebiyatımızın ilk büyük şairlerinden Şeyhi'nin belli başlı eserleri divanı, *Harnâme*'si ve *Husrev ü Şirin*'idir. Bunlardan başk *Neynâme* adlı ufak bir mesnevisi ile, tıbbı dair manzum bir risalesinin ve *Hâbnâme* adını taşıyan farçadan çevrilmiş bir mesnevisinin de bulunduğu zannedilmektedir.

Osmanlı Müellifleri'nde akaide dair, mensur *Dürer-ül-akaid ve gurerü küllü sâik ve kaid* adlı bir eserinden daha bahsediliyor ise de, Üniversite Kütüphanesinde müteaddit yazma nüshaları bulunan bu eser, bizim Şeyhi'ye ait değildir. XVII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden olan ve Şeyhi mahlasını kullanan Sivaslı Şeyh Abdülmecid'in arapçadan tercüme ettiği bir kitaptır (bk. Tahir Olgun, *Germiyan'lı Şeyhi ve Harnâme'si*, Giresun 1949, s. 48).

Bundan önce yayınladığımız araştırmalarda şairin hayat ve şahsiyetini, *Harnâme*'sini incelemiş, *Husrev ü Şirin*'i hakkında umumî bilgiler vermiştik.¹ Bu makalemizde divanı ve tıbbı dair risalesi ile diğer eserleri üzerinde kısaca duracağız. Basılmakta olan kitabımızda ise, *Husrev ü Şirin*'e dair geniş araştırma ve hikâyenin tenkidli metni bulunmaktadır.

DIVAN

Şeyhi'den elimize orta hacimde bir divan intikal etmiştir. İstanbul kütüphanelerinde biribirinin aynı olmayıp, bâzısı daha az bâzısı daha çok manzume ihtiva eden beş yazma nusha tesbit edilmiştir.²

Bunların muhteviyatından onun 20 kadar kaside, 2 terkihibend, 3 terciibend, 2 müstezad ve 200 kadar gazel yazdığı anlaşılmaktadır. 5

¹ *Şeyhi'nin hayatı ve şahsiyeti*: TDED, V, 1954, s. 91-120; *Şeyhi'nin şöhreti ve tesiri*: TDED, VIII, 1958, s. 84-89; *Harnâme*: TDED, III, 1949, s. 370-387; *Şeyhi'nin Husrev ü Şirin'i*: Jean Deny Armağanı, Ankara 1958, s. 335-348.

² Üniv. Ktp., T. Y. 324 ve 2804; Bayazıt Umumî Ktp., nr. 5764; Süleymaniye-Hacı Mahmud Efî, Ktp., nr. 3293 (meemua içerisinde ve haşiyededir, v. 1-40); Millet-Ali Emiri Ktp., nr. 238 (T. D. K. tarafından faksimilesi neşredilmiştir).

kaside ile 1 terciibend ve çoğunun makta^c beyti bulunmayan 26 gazel *Husrev ü Şirin*'den alınmıştır. En hacimli nushanın 98 varak olduğu ve bu sayıya 5 varak tutan *Harnâme*'nin de dahil bulunduğu göz önüne alınırsa, Şeyhi'nin küçük bir divan teşkil edecek kadar az, kaside ve gazel bırakmış olduğu anlaşılır.

Şeyhi Divanı, Dr. A. Nihad Tarlan tarafından çeşitli cepheleri ile ele alınmış ve incelenmiştir.³ Divandaki tasavvufi umdeler ve Şeyhi'nin bunları ifade ediş hususiyeti esaslı şekilde tahlil edildiği gibi, şâirin sanatı üzerinde de çok geniş olarak durulmuştur. Gazellerindeki mazmunlar ve bunların İran edebiyatındaki benzerleriyle karşılaştırılması gibi çok faydalı tahlil ve araştırmaların yapıldığı bu tedkik eserinde, edebî sanatlerin gösterilmesinden başka, kasidelerin izahı da yapılmıştır. İma ve telmih edilen hadis ve âyetleri, kıssaları ve ayrıca bâzı hikmet bahisleriyle ilgili maddeleri etraflıca izah eden Dr. Tarlan, bunlardan başka Şeyhi'nin kullandığı edebî şekillerin ve vezinlerin listesini vermiş, divanın dil ve imlâ hususiyetlerini de kısaca göstermiştir.

A. N. Tarlan'ın eserinden anlaşıldığına göre, Şeyhi üzerinde, İran şâirlerinden bilhassa Selmân-ı Sâvecî ve Hâfız-ı Şîrâzî'nin derin tesirleri olmuştur. Müşterek mazmun kullanmaktan başka, Şeyhi, Hâfız'ın gazellerinden mülhem olarak bâzı gazeller de yazmıştır. Meselâ Hâfız'ın

صبا ز منزل جانان کدر دریغ مدار وزو بعاشق مسکین خبر دریغ مدار

matla^{flı} gazeliyle aynı meâlde olmak üzere Şeyhi'nin

Sabâ safâ haremine güzer dirîg itme
Garîbe cân vatanından haber dirîg itme

matla^{flı} bir gazeli bulunmaktadır.⁴

Sa^cdi'den dünya görüşü ve felsefesi, Hâfız'dan şiir zevki bakımından istifadeler etmiş bulunan Şeyhi üzerinde, şüphesiz öbür İran şâirlerinin de tesirleri olmuştur. Nizâmî'den nakl edilen *Husrev-ü-Şirin* mesnevisinde görülen Mevlâna, Sa^cdi ve başkalarının tesirleri hakkında, başka bir araştırmamızda gerekli bilgileri vermiştik.⁵

Şeyhi, bâzan da başka şâirlerin bulunuşu aynen benimsemiştir.

³ *Şeyhi Divanını Tetkik*, I-II, İstanbul 1934-1936.

⁴ Bk. *Aynı eser*, I, s. 815.

⁵ Bk. Faruk K. Timurtaş, *Şeyhi ve Nizami'nin Husrev ü Şirinleri'nin konu bakımından mukayesesi*: TDED, X, 1960, s. 34.

Cem' eyleyüp cemi'-i kemâlâtı lütf-ı Rab
Bir zât-ı ekmele içre adın kodı Mustafâ

beyti, Mevlânâ'nın

لطف خدای جمله کلمات خلق را یک چیز کرد و داد بدو نام مصطفی

beytinden kelimesi kelimesine tercüme edilmiştir. ⁶ Zahîr'i Fâryâ-bî'nin

نه کرسیء فلك نهد اندیشه زیریا تا بوسه بر رکاب قزل ارسلان دهد

beyti de Şeyhi'nin iki beytine meâlen geçmiş bulunuyor: ⁷

Ger nerdübân idinse tokuz çerhı akl-ı kül
Bir pâyesine irmeye mi'râcunun şehâ

* * *

Ger kürsi idinürse tokuz çerhı fi'l-mesel
Kadrün ayağın öpmeğe irişmeye Zuhâl

Şeyhi'nin *Husrev-ü-Şirin*'ini pek fazla beğenen eski kaynaklardan bâzıları, gazellerini o kadar kıymetli bulmuyorlar; Lâtîfi diyor ki:

«Üslûb-ı kasîde ve mesnevide mümtâz ve fâikdir. Ammâ vâdî-i şîr ve tarz-ı gazelde, tavr-ı kudemâ ve üslûb-ı sâbıkdır». ⁸

Âşık Çelebi, şunları söylüyor:

«Egerçi gazelleri dahi vardır, ammâ gazelde mesnevideki kudreti yoktur; ve gazeli ile mesnevisinin münâsebeti yoktur». ⁹

Hasan Çelebi de,

«Mesnevide nihâyet mertebede kudreti vardır. Gazeliyyât ile münâsebeti çokluk yoktur». ¹⁰

⁶ Bk. Tabir Olgun, *Aynı eser*, s. 23-24; ayn. mll., *Edebiyat tarihimize dâir manzûm bir muhtıra*, İstanbul 1931, s. 27.

⁷ Bk. Aynı yerler. *Harnâme*'deki

Har eger hâr ü bî-temiz oldu
Çünkü yük tartar ol azîz oldu

beyti de Sadi'nin

مسکین خر اگرچه بی تمیز است چون بار همی کشد عزیز است

beytinden aynen alınmıştır (bk. T. Olgun, *Germiyan'lı Şeyhi*, v. 39).

⁸ Bk. Matbu, 216.

⁹ Bk. Üniv. Ktp., T. Y. 2406, v. 314 b.

¹⁰ Bk. Üniv. Ktp., T. Y. 1737, v. 167 a.

diyerek Âşık Çelebi'nin hükmüne iştirâk etmektedir.

Bu müelliflerin Şeyhi'nin gazellerini beğenmemelerinde, bâzı sebepler olsa gerektir. Lâtîfi, üslûp üzerinde duruyor. Gazelleri için eski üslûp ve tarz üzredir diyen Lâtîfi'nin ne dereceye kadar haklı olduğunu kestirmek, oldukça güçtür. Bununla beraber, Şeyhi'nin, gazelde, mesnevide gösterdiği kadar yenilik ve mümtaziyet gösteremediği söylenebilir. Fakat her şeye rağmen, gazelleriyle mesnevisi arasında, değer bakımından o kadar büyük fark olduğu da ileri sürülemez kanaatindeyiz.

Bizce, eski müelliflerin gazellerini pek beğenmemelerine, Şeyhi'nin yukarda bahsettiğimiz gibi, bu çeşit manzumelerinde İran şairlerinden çok fazla izler ve ilhamlar bulunması ve bâzan da bunları aynen benimsemesi sebep olmuştur. Burâda akla, *Husrev-ü-Şîrin* de Nizâmî'den dilimize nakledildiği hâlde, neden bu kadar takdir toplamıştır? sorusu gelebilir. Buna Âşık Çelebi şu cevabı veriyor:

«Kitâb-ı mezkûr hüd egerçi ekser yiri tercemedür, ammâ be-her-hâl muhkem ve üstüvâr ve yek-dest ü hemvârdur». ¹¹

Yukarıda zikredilen araştırmamızda ¹² üzerinde ehemmiyetle durduğumuz için, burada kısaca işaret edelim ki, *Husrev-ü-Şîrin* Nizâmî den aynen terceme değildir. Bâzı kısımlar tamamen oradan alınmakla beraber, bu nakledeş kelime kelime yapılmamış, meâlen yapılmıştır. Şeyhi'nin birçok kısımlara, ifadede, tasvirde ve tahkiyede şahsiyetini verdiğini görüyoruz. Bu suretle *Husrev-ü-Şîrin*, bir tercemeden ziyade, mevzuu Nizâmî'ninkine benzeyen şahsî bir eser hüviyeti taşımaktadır.

Gazellerinin, yukarda söylediğimiz sebepten dolayı eskilerce beğenilmediğine dâir, elimizde kuvvetli bir delil de bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim devri şâirlerinden Tâci-zâde Cafer Çelebi'nin, *Hevesnâme* adlı mesnevisinin -birçok ileri gelen şâirleri tenkid eden - mukaddimesinde, Şeyhi ve Ahmed Paşa için yürüttüğü mütalâalar dikkate şâyandır. Bu sözler, her ne kadar, İran mesnevîcilerini taklit etmediğini bildirmek maksadiyle söylendiği için, daha çok mesnevî sahasını ilgilendiriyor ise de, yine Şeyhi'nin mukallit olması sebebiyle beğenilmediğini bize yeter derecede anlatmaktadır. Cafer Çelebi şöyle diyor:

¹¹ Bk. *Aşık Ç. Tzk.*, ayn. yr.

¹² Faruk K. Timurtaş, *ayni eser*, s. 31-33.

Muayyen her birinün hâl ü kıâlî Olupdur terceme ulu kemâlî
Arasan her birinün defterini Tetebbu^c eyler isen sözlerini
Bulmazsın birinde mâ^cni-i hâs Bulırsın gayrün âhengine rakkas
Hayâl-i hâssa çün kadir değüller Hakikatde bular şâir degüller ¹³

Divanı hakkında verdiğimiz izahatı bitirirken, bir noktayı işaret etmek faydalı olacaktır. *Şakayık tercemesi*'nde ¹⁴ ve *Âşık Çelebi Tezkiresi*'nde, Şeyhi'ye izafeten mülemma bir gazelden şu iki beyit kayıtlıdır :

ما هست نمی دایم خورشید رخت یانه

Bu ayrılık odına cânım nice bir yana

صد تیر رسد بردل زان ترک کجان ابرو

Bu fitne ile çeşmün çün uyhudan uyana ¹⁵

Türk Edebiyatı Nümuneleri'nde, gazelin tamamı alınmış ve Mevlânâ'nın olarak gösterilmiştir. ¹⁶ Son beytine göre, Mevlânâ'nın olması kuvvetle muhtemel bulunan gazel, esasen *Şeyhi Divanı*'nda mevcut değildir.

TIBBA DAİR ESERİ

Kaynakların hiç birinde, Şeyhi'nin tıbbâ dair eseri bulunduğu hakkında bir kayıt görülmektedir. Bununla beraber, Ahmed Dâi ve Ahmedî gibi hem şâir, hem hekim olan ve hekimlik sahasında da eserler veren şahsiyetler bulunduğuna göre, Şeyhi'nin de bu yolda bir eser ortaya koymuş olması, her zaman için mümkündür.

Bursalı Tahir, onun *Kenz-ül-menâfi^c fi ahvâl-il-emziceti v'et-tabâyi^c* adlı tıbbî bir eseri olduğunu bildiriyor. ¹ *Türk Edebiyatı Nümuneleri*'nde de böyle bir manzum risalesinden bahsedilmekte ve 19 beyt örnek verilmektedir. ²

¹³ Bk. Nuruosmaniye Ktp., nr. 4373, v. 17 b.

¹⁴ Bk. Mecdi tre., s. 128.

¹⁵ *Türk Edebiyatı Nümuneleri*'nde ki de bazı değişiklikler vardır.

¹⁶ Bk. s. 136-137. Ayrıca bk. M. Şerefeddin, *Mevlânâ'da türkçe kelimeler ve türkçe şitler*, s. 51.

¹ Bk. *Osmanlı Müellifleri*, II, s. 254.

² Bk. s. 219, 232-233.

Hasan Âli Yücel, *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair manzum bir eseri* adıyla ve birkaç sayfalık bir mukaddime ile Şeyhi'ye isnad edilen tıbbî eseri yayınlamıştır.³ Biri İsmâil Sâib Hoca'nın kitapları arasında, öbür ikisi Üniversite Kütüphanesinde⁴ olmak üzere, üç yazma nushası bilinen bu manzum risale; tevhid, na't, çihar yâr-ı güzün ve pâdişah methiyeleri ile telif sebebinin bildiren beşi de mesnevi şeklinde yazılmış parçalar hâric, 158 kıt'adan meydana gelmiştir.

Telif sebebi kısmında adı, iki nushada *Nazm-üt-tabâyi*^c Üniversite Kütüphanesindeki nushalardan birinde *Kenz-ül-menâfi* olarak gösterilen bu küçük tıbbî eser, yiyecek, içecek ve giyeceklerden bahsetmektedir. Her madde için bir kıt'a yazılmıştır. Burada onların tabiatı, faydaları, zararları ve zararlarının önlenmesi anlatılmıştır.

Risalenin, İsmâil Sâib nushasına göre, Sultan Ahmed'e, öbürlerine göre, Sultan Murâd'a takdim edildiği anlaşılmaktadır. H. Âli Yücel, Sultan Ahmed'in ya Celâiri (İlhânî)lerden Bağdad'da hükümdar olan [m. 1382-1410 da] zat, yahut bu lakapla tanınan Kadı Burhâneddin olabileceğini ileri sürmüştür.⁵

Kenz-ül-menâfi^c yahut *Nazm-ü-tabâyi*^c adını taşıyan bu risalenin verdiği bilgi, tamamiyle amelîdir. Bu eserin Şeyhi'ye ait olmadığını, kat'i olarak söyleyebiliriz. Çünkü, gerek üslûp, gerek muhteva bakımından bunu Şeyhi'ye bağlamak imkânsızdır. Dil oldukça eski ve büyük ihtimâlle XVI. yüzyıl başlangıcına ait olmakla beraber, Şeyhi'nin dilinden bir hayli farklıdır. Ayrıca, Şeyhi'nin edası, ifade ediş tarzı, kullandığı kelimeler ve terkipler burada görülmemektedir.

Muhteva bakımından ise, böyle zayıf ve basit bir eseri, Şeyhi gibi, tasavvufta, hikmette çok derin ve engin bilgilere sâhip bir şahsiyete nisbet etmek, haksızlık olur. *Husrev-ü-Şirin*'in başında ve sonunda bulunan ve didaktik mâhiyette olan tasavvufî ve hikemî bahisler ile, bu risale bahisleri arasında hiçbir yönden en küçük bir alâka ve yakınlık yoktur.

Göz hastalıklarında ihtisası olan Şeyhi'nin tıbbı dair yazdığı bir eserde, bu mevzuu da ele alması gerekirdi. Halbuki bu risalede göz hastalıkları ilgili tek bir mısra bile yoktur.

Adını

³ Devlet Matbaası, İstanbul 1937, 34 s.

⁴ Üniv. Ktp., T. Y., 3021, v. 207 b-220 b: ve T. Y. 1774, v. 120 b-134 a.

⁵ Bk. Mukaddime, s. 4-5.

İbâdullâh içinde abd-i ahkar Ki ya'nî Şeyhî-i dâ'î-i kemter
beytiyle bildiren ve pâdişahın hekime muhtac olmadan tam bir sağ-
lık içinde yaşamasını temin etmek için böyle bir risale tertip ettiğini
söyleyen müellifin, bizim Germiyân'lı Şeyhi olmadığı muhak-
kaktır.

Amelî bilgi ve nasihatlerden ibaret olan risalenin üslûp ve muhte-
vası hakkında bilgi vermek ve bu suretle Şeyhi'ye ait olmayacağını
daha sarîh şekilde göstermek için birkaç misâl veriyoruz :

Der medh-i pâdşâh-ı İslâm'dan

Bu asrun pâdşâh-ı Cem-vekarı Bu devrün dâver-i Dârâ-tebârı
Be-tâc ü taht-ı sultân-ı selâtin Süleyman ü Sikender şâh-âyîn

Civanmerd ü atâ-bahş u suhan-dan

Şehensâh-ı cihan Sultan Murâd Hân

(Üniv. Ktp., 3021, v. 208 a; 1774, v. 121 b)

Sebeb-i Telif'den

Görüp her fenni bir mikdâr iy cân
Anı yitdükçe tâkat kıldum iz'ân
Bihamdillâh ki kıldum anı tahsil
Egerçi cümle olmadıysa tekmil
Okıdum hikmet ile ilm-i tıbbı
Anun da cüzvi malûm oldu külli
Alup lübbini anun eyledüm derc
Fikir gevherlerini eyledüm harc
Çü kıldum cem^c-i tab^c-ı cins-i eşyâ
İdüp nazm üzre bir manzûme peydâ
Getürdüm nice ebyât ü matâli^c
Okıdum nâmını Kenz-ül-menâfi^c 6
Kütübde her ne nef^c ü zarr ki gördüm
Anı derc eyleyüp nazma getürdüm
Didüm herşey için bir kıt'a-ı hûb
Dür-i nâ-süfte gibi oldu mergûb
Didüm evvel tabîat ile nef'in
İkincide mazarrat ile def'in
Çü bahr-i ilm ü hikmet içre taldum
Bulup gevherlerini taşra saldum

6 T. Y. 1774 numaralı yazmada eserin ismi *Nazm-üt-tabâyi* olarak kayd edilmiştir.

Getürdüm zübdesini şehryâra
Nisâr itdüm şeh-i âli-tebâra
Kıla tâ kim amel bunlarla tibban
Hakîme olmaya muhtâc kat'an

(nr. 3021, v. 208 b - 209 a; 1774, v. 122 a - 122 b)

Limon şarabı

Soğukdur kurudur limon şarâbı
Kılır def'-i harâret ol yürekden
Ve-lâkin kemdürür soğuk mizâca
Bulur nef'i gül-i şekker yemekden

(Yücel neşri, s. 13)

Tuzlu balık

Kurudur ıssıdur tuzlu balık hem
Eger-çi balgamı eyler bu tahlîl
Mürür ile yakar ammâ ki kanı
Anun zarrın ider pâlûde tebdîl

(Yücel neşri, s. 18)

İpek câme

İpek câme latif ü ıssı olur
Soğuk olan mizâca oldı nâfi'
Ve-lâkin kızdurur kanı bedende
Fesâdı penbe korsan ola dâfi'

(Yücel neşri, s. 28)

*Türk Edebiyatı Nümûneleri'*nde, Şeyhi'nin tıbbî eseri için, «insanın tabiatine, yiyeceklerin evsâfına müteallik ve bâzı yerleri sıhhî nesâyihî muhtevi olmak üzere, manzum bir risaledir» deniyor. Alınan parça, Hasan Âli'nin neşrettiği risale içinde yoktur. Nereden alındığı gösterilmediği ve bugün de öğrenmek imkânı hâsıl olamadığı için, bu parçanın ve dolayısıyla eserin tamamının Şeyhi'ye ait olup olmadığını kestiremiyoruz.⁷ Şeyhi'ye ait olmadığı kat'i olan risaleye karşılık, *Türk Edebiyatı Nümûneleri'*ndeki parçanın Şeyhi'nin kaleminden çıkmış olması düşünülebilir. Fakat kat'i hükme varmak için eserin tamamını görmek gerektir. Bir fikir vermek üzere bâzı beyitlerini alıyoruz :

⁷ Aynı manzum parça Paris'te Bibliothèque Nationale'deki bir mecmua içinde de bulunmakla beraber (bk. Suppl. 16, v. 78 b - 81 b), kime ait olduğunu kesin olarak tesbit etmek mümkün olamamıştır.

Der ahvâl-i menâfi' ve tabâyi'-i vücud-ı insan'dan

Etibbânun budur pend ü kelâmı
Sakin ifrât ile itme taâmı
Kamu emrâzun aslı çok yimekdür
Gice bîdâr ü gündüz uyumakdur
Sakingil çok yimekten her yimişi
Sarardur çok yimek benzi vü dişi
... Uyanup dünde su içmek zarardur
Tenünde habs-i bevl itmek hatardur
Cihanun varlığı âb u havâdur
Havâ vü âbı bed yir pür-hatâdur
Olur ol avretün nûşı sana niş
Ki senden sâl ü mâh ile ola bîş
... Tamardan yok yire giderme kanı
Ki kan olur vücûdun päs-bânı
... Şarâb içmek velî müşkil hatardur
Ser-â-ser dîn ü dünyâyâ zarardur
Ana perhîz iden bulur saâdet
İçersin içmeği itme gel âdet
Şarâbı içmenün çok şartı vardur
İçenler bu safâdan bî-haberdür
Şarâbun içer isen iç lâtifin
Musâhib ile yâranun zarîfin

(s. 232-233)

Yukardan beri verdiğimiz izahatla, Şeyhi'nin tıbbâ dair bir eseri bulunması gerektiği, fakat bugün kendisine isnad edilen parçaların ona ait olmadığı sonucuna varıyoruz.

HABNÂME TERCEMESİ

*Osmanlı Müellifleri'nde, Habnâme-i Attâr'ı*¹ nazman tercüme ettiği yazılmakta ve bir nushasının Manisa Murâdiye Kütüphânesi'nde bulunduğu bildirilmektedir.²

¹ Attâr'ın Habnâme adlı bir eseri yoktur (bk. Helmuth Ritter, *Attâr*, İA, II, s. 7-12).

² Bk. c. II, s. 254.

Bu nushayı birkaç kere aramamıza rağmen bulamadığımız ve İstanbul Kütüphanelerinde başka nushasını da göremediğimiz için eser hakkında bir şey söyleyemeyeceğiz.

Hiçbir araştırmacı da, şimdiye kadar bu mevzua dokunmamıştır. Kaynaklarda Habnâme tercemesi için herhangi bir kayda raslayamıyoruz.

NEYNÂME

Neynâme'nin mevcudiyetini de, yine *Osmanlı Müellifleri*'nden öğreniyoruz. Bursalı Tâhir, h. 804 (m. 1402) târihinde istinsah edilen bir nushasının Beşiktaş Yahya Ef. Kütüphanesi'nde bulunduğunu söylüyor ise de, bugün Süleymaniye Kütüphanesine nakl edilmiş olan bu kitaplar arasında, araştırmalarımız sonunda böyle bir mesneviye raslayamadık. Belki de bir mecmua içinde bulunan *Neynâme*'yi hiçbir kaynak zikr etmemiştir.